

קדמוניות ירושלים

שערי חולדה

מאת

ב"צ לוריא

מדרש שיר השירים רבה, ד"ה דומה דודי לצבי ... הנה זה עומד אחר כתלנו: "אחר כותל מערבי של בית המקדש. למה? שנשבע הקב"ה שאינו חרב לעולם. ושער הכהן ושער חולדה לא חרבו לעולם עד שיחדשם הקב"ה". השלמה לכך אנו מוצאים אצל יוסף בן-מתתיהו, המספר על יום שריפת בית המקדש בידי טיטוס וחייליו: "הרומאים היו דנים בלבם ואומרים: עכשיו שהמקדש בלהבות אין טעם לכבד עוד את הבנינים הסובבים אותו, ועמדו והציתו את כולם, את שירי הסטוים והשערים, חוץ משנים: האחד שבמזרח והשני שבדרום".

נעיר שאין לראות סתירה בין הרישא של המדרש לסיפא: ברור שגם שער הכהן ושער חולדה נפגמו בשעת שרפת בית המקדש ולכן אומר המדרש: "עד שיחדשם הקב"ה".

כדי להבין את דברי המדרש מדוע לא חרבו שלושה בנינים אלה עלינו להכיר את הטופוגרפיה של הר הבית, ולשם כך עלינו לחשוף בדמיוננו את כל מה שנצטבר על ההר במשך שלושת אלפים שנה.

לפני שבנה שלמה את בית המקדש היתה אבן השתיה בראש ההר, כפי שהיא כיום, אבל מורדות ההר שוננו במידה שאין להכירם: במקום מורדות טבעיים, המשתפלים בכיוון דרומי-מזרחי ודרומי-מערבי, אנו מוצאים כיום שני מפלסים ישרים: המפלס העליון שעליו בנויה כיפת הסלע, והמפלס התחתון שבניינו מרובים והחשוב שביניהם הוא מסגד אל-אקצה. לאור החפירות של וילסון ו-וורן מטעם ה-פ. א. פ. אנו יודעים מה היו פני ההר כשהיה רק גורן ארונה היבטי. נבחון זאת בשלוש נקודות.

נקודת המוצא תהיה אבן השתיה, שהיא בגובה של 743 מ' מעל פני הים. (א) מאבן השתיה ועד לקרן הדרומית-מזרחית של הר הבית, מקומו של שער הכהן, המרחק הוא 300 מ' והירידה עד ליסודות החומה, המונחים על הסלע, 49 מ' (מ-743 עד 694).

(ב) מאבן השתיה ועד לשערי חולדה המרחק הוא 240 מ' והירידה היא 23.50 מ' (מ-743 עד 719.50).

(ג) מאבן השתיה ועד לכותל המערבי, בקצה הרחבה, מתחת לשער ברקלי, המרחק הוא 200 מ' והירידה היא 36 מ' (מ-743 עד 707).

לפי זה היה הר הבית תלול למדי. אבותינו בימי שני הפכו את התלול למישור. הם הציבו עמודים ואמנות ובנו קשתות וקמורים. על הקמורים שפכו אדמה ועל האדמה הניחו לוחות אבן ויצרו על ידי כך משטח אחד גדול וישר יא. בדרום מזרח של הר הבית ובדרום ידועים לנו קמורים אלה בשם "אורות שלמה" ומסגד "אל-אקצה אל-קדימה". את הקמורים שבמערב, מאחורי הכותל המערבי, לא חשף אדם והם עודם בגדר סוד לחוקרי ירושלים העתיקה. ואולם מכיון שנעסוק בבנין הנמצא בחלקו הדרומי של הר הבית אין באי-הידיעה הזאת משום פגיעה ומניעה להכרת הנושא שלנו.

הבעיה העיקרית שעמדה בפני איש הבירה² היתה לשמור על הר הבית לבל יהיה פרוץ לכל רוח, לבל יוטמא, ובכל זאת נוח לכניסה וליציאה להמונים של בני ירושלים ושל עולי הרגל. בדרות האחרונים של תקופת בית שני היה הר הבית לא רק מקום לקרבנות ולתפילה אלא גם לויכוחים, ללבוש בעיות, הלכות וקביעת דינים. חכמי הדור מאסכולות שונות הרביצו שם את תורותיהם בפני תלמידיהם ובפני האורחים המרובים, שהיו מזדמנים שם מיהודה ומן התפוצות. במזרח לא היתה בעיה של כניסה ויציאה; אמנם, כאן היה שער, אבל הוא לא שימש את העם. בשער זה כהן גדול השורף את הפרה ופרה וכל מסעדיה יוצאים להר המשחה. חומת הר-הבית במזרח היתה גם חומת העיר; למטה ממנה, במדרון התלול היורד אל נחל קדרון, לא היו בתים, וממול — על מדרונו של הר הזיתים, היו הקברות, מי שבא לעיר מצד מזרח היה נכנס בשער בנימין, שעמד — כנראה — במקומו של שער האריות של ימינו. מצד צפון התפתחה העיר רק בסופה של התקופה. הכניסה להר-הבית מצד זה היתה כרוכה באי-נעימות, כי צריך היה לעבור דרך האנטוניה ושער טדי, אבל שם ישב חיל-משמר רומי. לכן העדיפו יושבי ירושלים לבוא להר הבית בכניסות המערביות. ליושבי העיר העליונה והפרור שבצמק הצורים³ נבנו שני גשרים, ששרידיהם ידועים בשם קשת רובינזון וקשת וילסון, ומעברים תת-קרקעים המכונים שער ברקלי, שער וורן והמעבר שע"י באב אל-מטהרה⁴. חלק גדול מהאוכלוסיה של ירושלים התגורר מדרום להר הבית, בעיר התחתונה ובעופל, ובכדי לאפשר להם כניסה ישירה להר הבית, שהיו מורם בהרבה משכונתם וחומה גבוהה הפרידה ביניהם, בנו להם כניסות תת-קרקעיות שעברו בחלקה הגמוך של החומה. שלושה שערים היו בדרום: השער היחיד במזרח, השער המשולש בתווך, והשער הכפול במערב. את השער הכפול מזהים חוקרי ירושלים עם שערי חולדה⁵.

- 1 א עובי התקרה של "אורות שלמה", שהיא רצפת העזרה בשטח החדש שנוצר, היא 3 מ'.
- 2 בלשון המשנה קרוי הר הבית כלו — הבירה והממונה על הר הבית — איש הבירה או שר הבירה.
- 3 ידוע בשם היוני המשובש טירופוין.
- 4 על שער ברקלי ועל המעבר שע"י באב אל-מטהרה ר' מאמרי: השער המערבי, בית-מקרא לה, ע' 11.
- 5 יתכן שיש זכר לשערי חולדה גם בירושלמי; יומא פ"א ה"א ומגילה פ"ה, הי"ב — "חולדת המולים חייבת במזוזה". "קרבן העדה" מפרש: נקיים ותורים שבתוך הנבעות (שבתם גרים בני אדם) חייבות במזוזה. את התבה "מולים" הוא מסביר מלשון מְלֵא או מְלֵא שוראתה

על שערי חולדה נאמר במשנה 6: שני שערי חולדה מן הדרום משמשין כניסה ויציאה 7. המפרשים קושרים את השם הזה עם הנאמר על חולדה הנביאה 8 "והיא ישתב בירושלים במשנה" ומסבירים: במשנה — שני השערים. ואולם "המשנה" הוא בצפונה של העיר ולא בדרומה; זהו חלק מן העיר שנוסף בסוף ימי בית ראשון. בין החומה הראשונה לבין החומה השנייה. בימינו נוכל לאתר את המשנה ברחוב הגיא ורחוב בית הבד ועד שער שכם 9. מסתבר כי שמה של חולדה הנביאה ניתן לשערים משום שהיו סמוכים לקבר חולדה. קברה של הנביאה קברי מלכי בית דוד וקבר ישעיהו הנביא לא פונו בשעה שיוחנן כה"ג פינה את כל הקברים שהיו בירושלים 10.

להלן נתאר את השער הכפול והמעבר העובר מתחת למסגד אל-אקצה. וכדי שלא לבוא לכלל טעות נדגיש שאין זה חופף את המושג שבמשנה — שערי חולדה, הערבים נוהגים לקרוא שני שמות לשער בעל שתי כניסות: הם קוראים לשער העומד במקום שער קיפונס בשני שמות — הכניסה שמדרום היא באב אל-סלסלה והכניסה שמצפון — באב אס-סלם. וכן הם קוראים לכניסה הדרומית של שער הזהב באב אר-רחמה ולכניסה הצפונית — באב א-טאובה. חז"ל קראו, כנראה, בשם שערי חולדה לשלושת הפתחים שבדרום: השער היחיד, השער המשולש והשער

בארמית גבעה. לעומתו מסמך "פני משה" את פירושו למשנה ואומר: "והיתה שם לשכה ונקראת חולדת המולים, שהמולים מצניעין כלי המילה בתוכה, וכבית דירה היא, וחייבת במזונה. המסורת מספרת על תפקידם של שערי חולדה: מסכת סופרים פרק י"ט, הלכה ט' ופרקי רבי אליעזר י"ז: "ראה שלמה שמידת גמילות חסדים גדולה לפני המקום וכשבנה בית המקדש בנה שני שערים אחת לחתנים ואחת לאבלים ולמנוזים. והיו ישראל הולכים בשבתות ויושבין בין שני השערים הללו והנכנס בשער חתנים היו יודעין שהוא חתן והיו אומרים לו: השוכן בבית הזה ישמחך בבנים ובנות. והנכנס בשער אבלים והיה שפמו מכוסה או היו יודעים שהוא אבל והיו אומרים לו: השוכן בבית הזה ינחמך. והנכנס בשער האבלים ולא היה שפמו מכוסה או היו יודעים שהוא מנוזה והיו אומרים לו: השוכן בבית הזה ינחמך ויתן בלבבך שתשמע לחברך ויקרבוך. ר' אשתורי הפרחי, כפתור ופרח, פרק ו', ע' י"ז מיחס סדר זה לשערי הרחמים שבמזרח; במידה ויש גרעין היסטורי במסורת זו — עדיף לראותה קשורה בשערי חולדה.

6 מידות א', ג'.

7 הנובר Rev. Canon Hanouer: Walks in and around Jerusalem p. 302.

8 משער שבשערים אלה היתה עולה שנה בשנה התהלכה של ניסוך המים מהשלוח. סביר שבאחד מ"ג השערים נכנסה התהלכה, המתוארת לפרטיה במשנה סוכה ד', ט' אבל אם זה היה בשער היחיד, בשער המשולש או בשער הכפול — לא ידוע. שער המים הנזכר במשנה זו אינו בחומת הר הכית כי אם אחד מ"ג השערים שהיו בעזרה שבמקדש (ר' שקלים ו', ג').

9 מל"ב, כ"ב, י"ד ודבה"ב ל"ד, כ"ב.

10 הסבר עוד פחות סביר מביא הנובר, ע' 202: המעברים התת-קרקעים הם מסדרונות צרים וארוכים באומה המוכריים את המחילות שנוברת החולדה באדמה. בדעה זו מחויק גם הכומר הבנדיקטיני וולף (Odillo Wolff, Der Tempel von Jerusalem S. 64), וכן חוקר ירושלים יואכים ירמאס Joachim Jeremias: Suedtor des herodianischen Tempels, ZDPV (1942, S. 112). רעה אחרת, ברוח מסורתית, מביא יצחק פסח גיימאן בקונטרס "המודד" למדידות הר הכית, ירושלים תרס"ב, ע' ה': שמם של השערים ע"ש חולדה הנביאה שהיתה רגילה בבית ראשון לקרוא שם נבואתיה וללמד את העם משפטים ישרים.

10 המקורות על הקברות שלא פונו, מי פינה את הקברים ומתי — ר' מאמרי: מצבת עזיהו, בית מקרא ל"ב, ע' 4.

הכפול 11. שלשתם שימשו לכניסה וליציאה. רק לשם נוחות נשתמש גם אנו בשם שערי חולדה לשער הכפול.

המבנים המכונים "ארוות שלמה" משתרעים באורך של 100 מ'. מהפינה הדרומית-מזרחית של הר הבית עד לשער המשולש. מכאן מערבה לא נחקר השטח שמתחת לרצפת הר הבית ולא ידוע מה הם האומנות והקמורים שעליהם עומד חלקו המזרחי של מסגד אל-אקצה: הקיר המזרחי שלו ושתי ספינותיו ועמודיהן. 63 מ' מן השער המשולש מתחיל המעבר של השער הכפול, והוא רחוק מן הפינה הדרומית-מערבית 91 מ'.

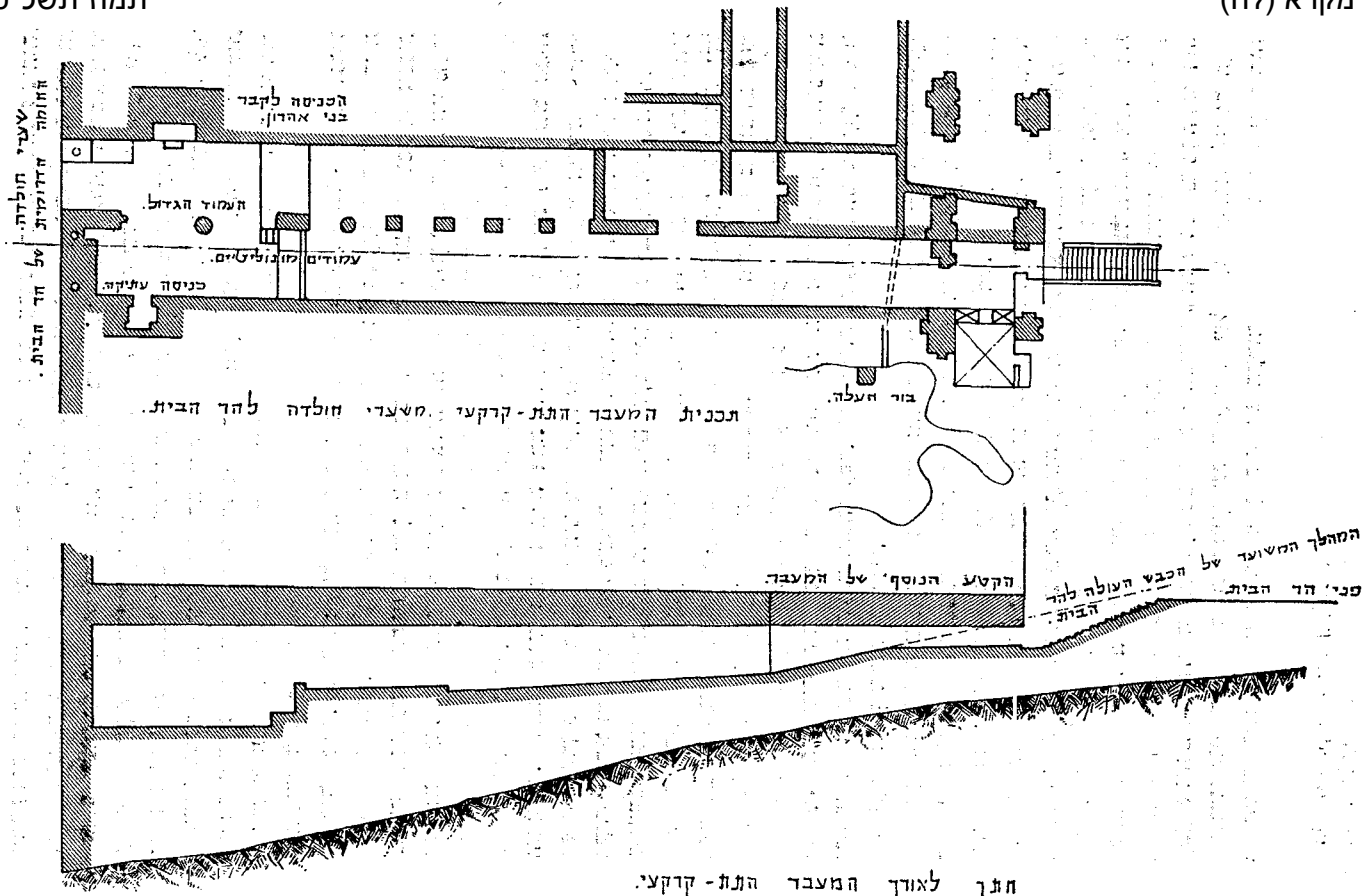
הסלע שעליו בנויה החומה ושבה נפתחים שערי חולדה, הוא 719.50 מ' מעל פני הים והוא נמוך 23.50 מ' מפני הר הבית. אולם השער לא נפתח בתחתית החומה, כי אם בגובה של 12.50 מ' מעל לסלע. לפיכך יש להניח שהכניסה דרך שער זה היתה על גבי כבש של אדמה או סוללה, שעליה הונחו מדרגות אבן. מה עשה איש הבריה בהפרש שבין 23.50 מ' לבין 12.50 מ', האם היה חלל זה בנוי קמורים או ממולא עפר? בתמונה הקדומה ביותר שיש בידינו משערי חולדה מידי החוקר ההונגרי המעבר מרוצף אבנים גדולות, אבל העמוד הגדול הוא חסר בסיס וקצר ביחס לעביו. מסתבר שהוא נראה בתמונה רק בחלקו ושבחלקו הגדול עודנו טמון באדמה.

הבא מן החוץ רואה רק את חלקו המזרחי של השער הכפול, כי חלקו המערבי מוסתר ע"י הבניין של הזויה אל-חתוניה. המפתנים של שני השערים הם באתרים והם בגובה של 725.50 מ' מעל פני הים, כמו המפתן בשער המשולש. האומנה המשמשת כמוזזה של שתי הכניסות היא העתיקה, מימיו הראשונים של המבנה, וניתן לראותה בתוך החתוניה. רחבה של האומנה מבחוץ הוא 1.70 מ' ובפנים — 1.20 מ'. בשתי קצותיה בפנים ניכר חריץ בעומק של 25 ס"מ. והוא נועד לקלוט את עוביה של הדלת כשהיא מוגפת. האומנה בנויה ארבעה נדבכים, שגובה כל נדבך הוא 1.25 מ'. אורך אבני האומנה מן החוץ פנימה הוא 3.30 מ' והיא מסתיימת כלפי פנים בצורת עמוד חצי מעוגל. במקביל לאומנה שבין שתי הדלתות היו לפנים גם המזוזות מדרום ומצפון, אבל כיום הן מטויחות ואי אפשר לעמוד על פרטי הבניה שלהן. מעל למזווה האמצעית והמזוזות הצדדיות מונחים משקופים עתיקים. המשקוף המזרחי שבור, שני המשקופים נתמכים על-ידי שני עמודים ועליהם כותרות שונות, כנראה — מזמן מאוחר יותר. מעל למשקוף בנו בתקופה מאוחרת קשת-פורקת, שיש ליחסה לימיו של יוסטיניאנוס. מעליה אבן עם כתובת של הקיסר אנטונינוס בשימוש משני, כשהכתובת שעליה הפוכה.

בפנים השער הכפול אולם, שארכו 15.24 מ' ורחבו 12.80 מ'. במרכזו עומד עמוד

11 וכבר העיר על כך א. מ. לונג בתרגום ספרו של שיק ב"ירושלים" כרך ה'. וכך סבור גם Lewis B. Paton בספרו p. 11 Jerusalem in the Bible Times. ירמייאס, במאמרו הנ"ל, סבור אף הוא כי שערי חולדה שבמשנה הם השער הכפול והשער המשולש. את השער היחיד הוא מייחס לתקופה מאוחרת. כהוכחה לדעתו הוא מעיר כי המפתנים של שני שערים אלה מונחים באותו מפלס.

המשנה מדברת בלשון רבים — "שערי", המדרש — בלשון יחיד — "שער" אבל מלשון המדרש אין להסיק שמדובר בשער יחיד.

שערי חולדה

אבן עצום בגדלו ועליו כותרת מקושטת. ממנה מסתעפות ארבעה כיפות שטוחות, עשויות אבנים גדולות, מסותתות ומקושטות בקשוטים גיאומטריים. למרות שקירות האולם מטויחים פה ושם ומסוידיים, ניכרות בקירותיו אבנים גדולות המסותתות עם פנים חלקות וזר מסביב, כמרבית אבני החומה העתיקה של הר הבית. על יסוד שרידים אלה נאמר שלפנינו בנין קדום, שבמשך הדורות חלו בו שנויים.

בקיר המערבי של אולם הכניסה גומחה, יתכן שכאן היתה לפנים דלת. לפי מסורת ערבית זוהי הכניסה לקברות בני אהרון. וורן¹² הסיר את האבנים הסותמות שמאחורי הגומחה, אבל לא מצא שם סימנים של בנינים וקמורים. החלל שחשף היה כולו מלא אבנים ואדמה.

בקיר המזרחי דלת המובילה לחדר קטן, ארכו — 2.60 מ', רחבו — 2.40 וגבהו — 2.60 מ'. תקרתו עשויה אבנים גדולות. מעל לדלת משקוף חדש ומעליו קשת זורקת. הנדבכים התחתונים כאן בנויים אבנים גדולות עם זר מסביב. אבנים יהודיות. הערבים קוראים לחדר על-שם אליהו הנביא¹³. יתכן שבראשונה היו משני צדי השער חדרי המשמר של הלויים-השוערים, שהיו ממונים על הגפת השערים, כי גם בחזון יחזקאל על בנין בית המקדש אנו מוצאים חדרים קטנים על-יד השערים: "וגבול לפני התאות אמה אחת... והתא שש אמות מפו ושש אמות מפו"¹⁴. וורן פרץ פרצה כדי לברר מהו החלל שלמזרחו של המעבר הכפול. מאחורי הקיר, שעביו רק כחצי מטר, מצא שפך אדמה וצרורות. מכאן הוא בא לכלל מסקנה, שהמעבר הכפול איננו חלק מסדרת העמודים והקמורים המכונים "אורות שלמה".

לדעת וורן, ממערב למעבר הכפול וממזרח לו לא היו מבנים, כי בבדיקותיו מצא שם רק אבנים, צרורות ואדמה. אולם נראה שיש מקום לערער על מסקנתו של וורן, כי בקיר המערבי נמצאת אבן שגבהה 1.40 מ' וארכה 6 מ' וכיום היא סמוכה לקרקע המעבר, אבל זוהי אבן משקוף על גבי שער, שהוליך אל בנין תת-קרקעי. יתכן שזה היה בנין שעמד במדרונו של הר הבית בכיוון מזרח-מערב וכאשר באו ליישר את החצר כסוהו עפר, שיק מעלה השערה שזהו משקוף משער בית יער הלבנון שבנה שלמה¹⁵.

האורך של שני המעברים הוא 62 מ', זוהי גם מידת האורך של המעבר התת-קרקעי המתחיל בשער המשולש. הרוחב — 12.95 מ' וכיום מחולק הרוחב לשנים שלא במידה שווה: רחבו של המעבר המערבי 6.85 מ' ושל המזרחי — 6.10 מ'. יש יסוד להנחה שלכתחילה היו שני המעברים שווים, אלא שהשנויים שחלו בקיר המזרחי, שהם פרי עבודות שונות מתקופות מאוחרות, צמצמו את רחבו כדי 75 ס"מ.

המעבר עולה בהדרגה כדי 4.50 מ'. לפנים עלו מקצהו של המעבר לפני החצר בכבש או במדרגות במקום שעומדת כיום החזית של מסגד אל-אקצה. כשבנו את המסגד האריכו את המעבר והוא מגיע עד לקצה האכסדרה שלפני המסגד, מכאן קבעו עליה ב-16 מדרגות. הבא מן המעבר מגיע לחצר במרחק של 12 מ' מן האכסדרה. אמרנו שיש דמיון במידת האורך של המעברים של שערי חולדה למעבר הבא מן השער המשולש. נציין שהדמיון הוא גם בקמור — בצורתו ובאופן סיתות

PEF, Jerusalem p. 167 12

15 מ"א ז', ב.

14 מ', י"ב.

13 הנ"ל ע' 168.

אבניו; האבנים גדולות ועבודן הוא בקפידה רבה. הקמורים בכל המבואות התת-קרקעיים של הר הבית דומים: כאלה הם הקמורים במבוא משער ברקלי, והמבוא משער טדי. מבואות מקומרים אלה לא נבנו בזמן קצר. יתכן שעבדו שנים על שנים על הכנתו של מעבר אחד, ואולי היתה הפסקה של שנים בין בנית מבוא אחד לבנית מבוא שני, אבל כולם נבנו באותו תכנון, כאילו יד אחת כוונה והדריכה את הבונים כולם. העמוד המונוליטי שבמרכז האכסדרה מדהים בגדלו; הוא נושא לא רק את הקמורים והרצפה של העזרה. עליו נשען החלק המרכזי של מסגד אל-אקצה על עמודיו האיתנים וכפתו הגבוהה. אמרנו שחלק גדול של העמוד טמון באדמה, עמוד כל כך גדול וכבד אי אפשר להשעינו על אדמה, ולא כל שכן על אדמה שפוכה. כדי לשאת בכובד העצום הרובץ עליו הוא חייב להתבסס על הסלע. לפי בדיקותיו של וורן הסלע עולה בהדרגה בכיוון מן החומה אל אבן השתיה. אם נמדוד מרחק של 12 מ' מן השער נגיע לאמצעותו של העמוד, כאן יהיה עומק הסלע מתחת לרצפת השער כ-10 מ'. ניתן לשער שהעמוד עומד על בסיס רחב, שגבהו כמטר. נמצא שיש להוסיף לחלק הנראה לנו כיום לעין כ-9 מ' וכיחד יהיה גובה העמוד 14.50—15 מ'.

העמוד הזה הוא שריד של הסטיו המשולש של המלך, שעליו מספר יוסף בן-מתתיהו¹⁶: "הורדוס הקים לאורך החומה הדרומית סטיו בגובה עצום... העמודים היו ערוכים אלה מול אלה בארבע שורות לאורך. והשורה הרביעית היתה משולבת בחומה בנויה אבנים. ועוביו של כל עמוד היה (כזה שהספיק) לשלושה אנשים אתונים אלה באלה בורעותיהם הפרושות לחבק אותה, ואורכו עשרים ושבע רגל, מפני שהושם זר כפול בבסיסו"¹⁶.

במקום שני אומר ההיסטוריון¹⁷: "כל הסטוים היו למעשה כפולים והיו נשענים על עמודים, שהיו גבוהים כ"ה אמות, עשויים מקשה אחת של שיש לבן ביותר... הדרם הטבעי והברק שלהם ותיאומם היו חזיון מרהיב עין".

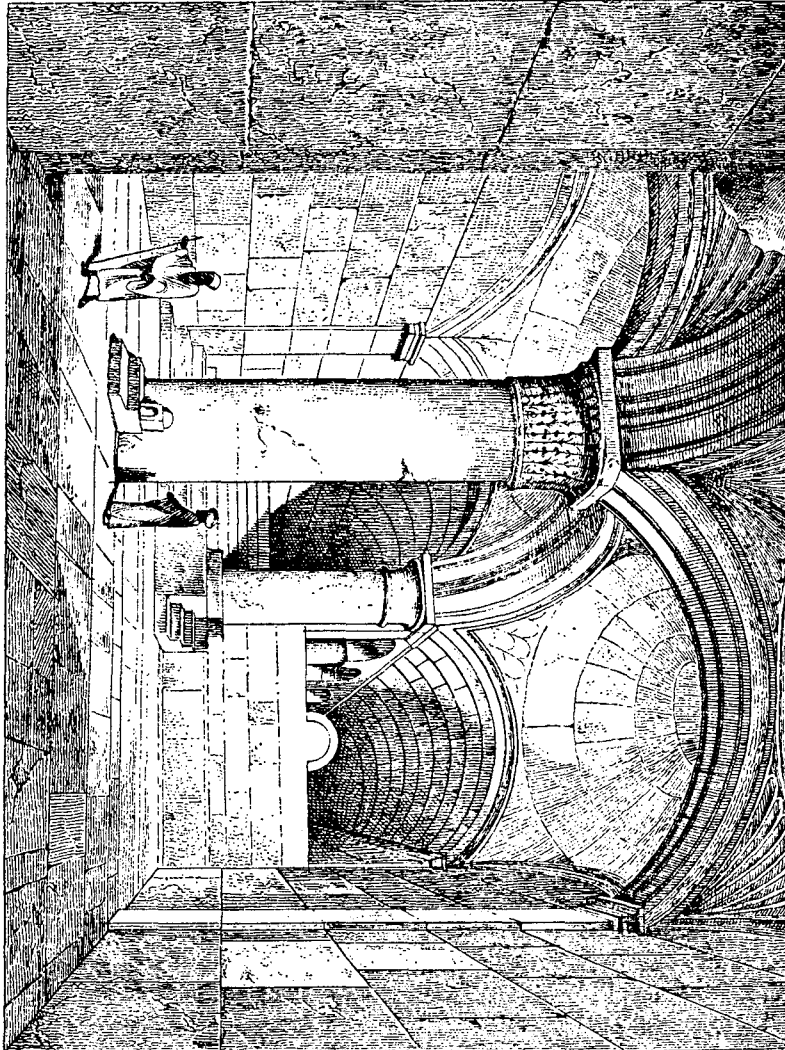
שורות העמודים של הסטיו המלכותי עמדו במקביל לחומה הדרומית, ומכיון שהקרקע או הסלע עולה בהדרגה פנימה היו העמודים בלתי שוים: העמודים שבשורה החיצונית היו גבוהים והעמודים שבשורה הפנימית היו קצרים. העמוד המונוליטי שבאכסדרה של שערי חולדה שייך לשורה החיצונית מבחינת גבהו ועוביו. לסטיו זה, לשורותיו הפנימיות, נוכל לייחס גם את שני העמודים העומדים באולם הפנימי של שערי הרחמים, הנושאים שש כפות שטוחות. יתכן שהקשוחים שעל העמודים והכפות הן מאוחרות, אבל העמודים עצמם הם מימי הבית השני¹⁸.

16 קדמ. ט"ה, י"א, ה'.

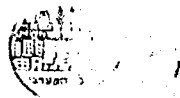
16 הסבר על הסטיו המלכותי ר' F. Spiess: Die Königliche Halle des Herodes im Temple von Jerusalem, ZDPV 1892. S. 234.

17 מלח. ה', ב'. מספר כל העמודים אומר יוסף מ"מ (קדמ. ט"ה, י"א, ה') היה 162. איפה הם כיום? קלרמוז ג' (Archaeological Researches in Palestine I, p. 250) מעלה השערה זו: העמודים היו גדולים וכבדים מכדי שיוכלו להשתמש בהם שימוש משני בבנינים הבינוניים או הערבים, שהוקמו על הר הבית. יתכן על-כן שהבנאים המאוחרים השתמשו בעמודים לאחר עבוד, כלומר: הקטינו אותם גם באורך וגם ברוחב.

18 יש בין החוקרים מבני אומות העולם המתנכרים לכל שריד המזכיר תרבות ישראל, ואם

העמוד המרכזי של בית המקדש

שבר של עמוד נוסף משוקע בחומת העיר, כמאה מטר מדרום לשער האשפות. בחצר הרוסים מונח עמוד אבן גדול, ארכו 12 מ' וקטרו — 1.60 מ', חצוב בסלע. סיתותו לא נשלם, כי נבקע באמצע. עוד עמוד דומה, ארכו 9 מ' וקטרו 1.25 מ' נמצא בשכונת מחנה יהודה, גם עבודו של עמוד זה נפסק משום שנמצאו בו שלושה פגמים¹⁹.

תיאור מענין של שערי חולדה מביא יוסף ברסלבי מתוך מדריך ירושלים מן הגניזה הקהירית²⁰, שהוא מייחס אותו כ־150 שנה לפני מסע הצלב הראשון. וזו לשון המדריך: "... וצד זה, נשאר מאז בנה אותו שלמה... שערי חולדה, והערבים יקראו להם שערי הנביא, ובתוכן אבן, יקראו לה "השמש הקטנה", ושם עמוד, באמצע הכיפות אשר תולכנה אל אמצע (או אשר תשאנה את אמצע) המסגד, אשר בו יתפללו ישמעאל. היקפו (של העמוד) נ"ב זרתות, ואותו מקום (מבפנים) יקראו לו שערי המשנה — והיא יושבת בירושלים במשנה".

י. ברסלבי מביא פרטים על השער הכפול מפי ההיסטוריון נאצר אל ח'וסראו (1047), המתפעל מן "העמוד" ומן "הכיפות" הנושאים עליהם את המסגד "בלא להיפגע פגיעה כלשהי". גובה העמוד הוא, לדבריו, ט"ו אמות ועביו ד' אמות. לפי קוטר העמוד אצל ח'וסראו היקפו הוא 12 מ' ואין זה שונה בהרבה מן המידה שבמדריך היהודי-הערבי — נ"ב זרתות, שהן 11.50 מ'. אולם שניהם נקטו לשון גוזמא. היקפו של העמוד לפי שמדדתי אותו בעצמי הוא 4.70 מ', והקוטר שלו 1.60 מ'.

בקשר לשער זה מעיר י. ברסלבי על דברי הקראי סלומון בן ירוחם²¹, המספר שכאשר הופיע מלכות ישמעאל הרשו לישראל להכנס לעיר ולשבת בה ומסרו להם חצרות בית ה' והיו מתפללים שם זמן מה. אח"כ נמסרה למלך ישמעאל הידיעה שהם עושים רעות... וצוה לגרש אותם לשער אחד משערי המקדש, ושם התפללו... עדות לימים ההם היא הכתובת שמצא דה-סולסי בשנת 1863 חרותה על העמוד המונוליטי שבאכסדרה, כאשר הסיר מעליו את שכבת הטיט שכסתה אותו²². הכתובת היא בת 4 שורות וזו לשונה:

ביוזעים ואם מתוך שנאת ישראל, הם מסלפים את הדברים ובלבד שלא להזכיר את שם ישראל לטובה. כך, למשל, אומרים: Prof. J. N. Sepp und Dr. Bernh. Sepp: Die Felskuppel S. 125. שמסגד אל-אקצה ודאי שאינו בנין של יוסטינינוס, אולם לו יש לשייך את המבנה התחתון על כפותיו המרובות, הנשענות על עמוד כביר מהתקופה הכנענית. בשביל "חוקרים" שהשנאה מסנוורת את עיניהם, אין שום תרבות בארץ הזאת בין כנען לביצנון.

S. A. Husseini: An Unfinished Monolith Column in Mahneh-Yehuda 19 Quarter, Jerusalem Q.D.A. vol. V, 1936, p. 1. חוסיני כותב שהעמוד נחשף בשנת 1934, בשעת בנין בית מגורים. טעות בידו. הוא היה ידוע שנים רבות קודם לכן ואף התקינו לו בשעתו סורג ברזל. זוטא-סוקניק מזכירים את העמוד שבמחנה יהודה בספרם "ארצנו", שיצא לאור בשנת תר"ף.

20 ספר ארץ ישראל ז' (ספר ל. א. מאיר) ע' 69.

21 ספר הישוב ב', ע' 20.

22 ר' מאמרו של א. ל. סוקניק: הכתובות היהודיות בהר הבית, שנתון ציון ד', ע' 136.

יונה ושבתייה
אשתו מן
קליא חזקו
בחייה

1. יונה ושבתייה
2. אשתו מן
3. [ס]קליא חזקו
4. [בחייה]

צורת הכתב וגם נוסח הכתובת מעידים על תקופה לא יותר קדומה מאשר סוף שלטון ביצנץ בארץ. מן הכתובת נמצאו למדים שעולי רגל יהודים, כנראה מסיציליא, באו להשתטח במקומות המקודשים והשאירו את שמם חרות באחד משערי הר הבית העתיקים, שנשארו בו שרידים שונים של בית המקדש, והוסיפו ברכה לעצמם.